

EDWARD MALISIEWICZ

Uniwersytet Rzeszowski

**MAŁE METROPOLIE SIŁĄ NAPĘDOWĄ
ROZWOJU REGIONU
(NA PRZYKŁADZIE RZESZOWA)**

Abstract: Small Metropolises as Lifeblood of Regional Development. (Case Study: Rzeszów). The paper has presented various exogenous functions of the Rzeszów as a center of higher level service, regional and national importance in the fields of higher education and science, culture, specialist healthcare; road-, rail-, and air transport and also other elements of technical infrastructure.

Reinforcement of the mentioned exogenous functions of the Rzeszów city as a metropolis and Europolis depends on appearance of external and internal opportunities for development of the city.

The external ones result from the hypothesis of sustainable development and from ability to use the structural funds of the European Union, whereas internal opportunities are connected with development „from the bottom upwards” with the use of hard and soft factors.

The paper has also presented the networking character of innovation and interaction as factors influencing on the competitive advantage of metropolitan areas.

Wstęp

W Koncepcji Metropolii i Obszarów Metropolitalnych Polski Unia Metropolii Polskich¹ biorąc m.in. pod uwagę rangę miast w hierarchii miast sieci osadniczej Polski i inne kryteria, a przede wszystkim spełniane funkcje na danym obszarze, zgodnie z odpowiednimi rozwiązaniami innych krajów należących do Unii Europejskiej oraz USA ujęła Rzeszów jako metropolię małą, piątej rangi (klasy), co nie budzi zastrzeżeń. W Polsce według tej koncepcji są więc metropolie duże, średnie i małe, Markowski wyróżnia metropolie globalne,

¹ *Działania Unii Metropolii Polskich w zakresie delimitacji obszarów metropolitalnych.* Materiały z konferencji zorganizowanej przez RCSS w Warszawie 06-18.06.2003.

ponadnarodowe ale także krajowe (regionalne). Zgodnie z teorią Christallera² ranga metropolii zależy od rzędu spełnianych funkcji centralnych i usług egzogenicznych oraz od wielkości obszarów, liczby ludności, na rzecz których te usługi są świadczone. Wyższa ranga miasta metropolii związana jest z wyższym rzędem sprzedawanych dóbr i świadczonych usług, większą rozległością obsługiwanego obszaru oraz liczby ludności. Rozległość tę można określić jako maksymalną odległość, którą rozproszona ludność gotowa jest pokonać, aby nabyć dobra i usługi oferowane przez miasto metropolię (ośrodek centralny).

Bardzo istotne wydaje się zwrócenie uwagi na dodatkowy aspekt interakcji miasta metropolii z regionem – tzw. aspekt aglomeracji. Błędem jest zamienne używanie terminów obszar metropolitalny i aglomeracja, ponieważ w teorii geografii osadnictwa oznaczają one zagadnienia odmienne. Metropolitalność wiąże się z pełnionymi funkcjami różnych rzędów zlokalizowanymi w mieście metropolii, są to usługi skierowane do wewnątrz i na zewnątrz na region, na kraj, zaś aglomeracja obejmuje przede wszystkim usługi niższego rzędu (przyziemne), m.in. zagadnienia funkcjonowania infrastruktury komunalnej, dojazdów do pracy, usługi socjalno-kulturalne, i handel.

Mała metropolia, taka jak Rzeszów spełnia wszystkie funkcje podstawowe, dodatkowe i uzupełniające, takie jak metropolia duża czy średnia. Różni je tylko skala i stopień natężenia funkcji oraz liczba ludności, wielkość obszaru i wielkość potencjału gospodarczego, społecznego, technicznego. Małe metropolie, podobnie jak duże, oddziałują na rozwój obszaru metropolitalnego i całego regionu, przez mechanizmy dyfuzji, jak również szerokie instrumentarium oddziaływania interaktywnego bezpośredniego i pośredniego, z uwzględnieniem tzw. rozwoju „od góry” i rozwoju „od dołu” oraz czynników i warunków o charakterze endogenicznym „twardych” i „miękkich”.

1. Funkcje egzogeniczne Rzeszowa³

Rzeszów jest największym miastem w woj. podkarpackim, dysponującym dużym potencjałem gospodarczym i intelektualnym. Liczba ludności przekracza obecnie 160 tys. i wzrośnie do 2030 r. o 15 tys. (zbliży się do 180 tys.), w tym w wieku przedprodukcyjnym zmniejszy się, w porówna-

² W. Christaller: *Ośrodki centralne w południowych Niemczech*. Przegląd zagranicznej literatury geograficznej, z. 1, 1963.

³ E. Malisiewicz: *Rzeszów jako metropolia oraz potencjalny europol*, J. Kitowski (red.), Wyd. UR Rzeszów 2004, s. 70 i nast.; E. Malisiewicz: *Dwa podejścia do problematyki metropolii i obszaru metropolitalnego*. Kraków 2006, s. 117 i nast.

niu do 2000 r., o ponad 6 tys. osób, zaś w wieku poprodukcyjnym zwiększy się o ponad 20 tys. osób, w wieku produkcyjnym zwiększa się o 600 osób. W 2004 r. zarejestrowano 8671 bezrobotnych.

Z prognozy demograficznej będą wynikać określone implikacje dla rynku pracy oraz popytu i podaży na usługi produkcyjne i nieprodukcyjne różnych rządów.

Struktura potencjału gospodarczego i intelektualnego Rzeszowa wskazuje, że obok grupy endogenicznej, tj. zakładów i instytucji usługowych, pracujących na wewnętrzne potrzeby miasta, szczególnie duży udział ma grupa egzogeniczna o funkcjach wyspecjalizowanych, podstawowych, komplementarnych i standardowych. Tworzą ją liczne zakłady, firmy i instytucje usługowe pracujące na potrzeby otoczenia regionalnego, często obejmujące skalę ponadregionalną, a nawet krajową.

Rzeszów spełnia m.in. następujące podstawowe funkcje ponadregionalne: jest centrum strefy węzłowej i obszaru wykształcającej się aglomeracji miejsko-przemysłowej przeobrażającej się w Obszar Metropolitalny Rzeszowa. Jednocześnie Rzeszów jest krajowym ośrodkiem rozwoju, w tym centrum i ośrodkiem przemysłowym z dominantą przemysłu elektromaszynowego i rolno-spożywczego z produkcją o znaczeniu krajowym, stanowiącym ponad 19% produkcji przemysłowej całego woj. podkarpackiego.

Miarą aktywności gospodarczej Rzeszowa jest liczba podmiotów gospodarczych w gospodarce narodowej na 1000 mieszkańców, która jest wyższa niż w takich porównywalnych miastach, jak Bydgoszcz, Lublin, Białystok i Kielce.

Miasto znajduje się także w ścisłej czołówce krajowej pod względem realizowanych nakładów inwestycyjnych na 1 mieszkańca.

Centrum przemysłowe Rzeszowa, to centrum genetycznie związane z inwestycjami COP-u oraz z ewolucyjnym rozwojem przemysłu. Centrum przemysłowe jako podstawowe ogniwo struktury przestrzennej miasta na zasadzie powiązań łańcuchowych i zwrotnych wywiera poważny wpływ na otoczenie bliższe i dalsze, na jego rozwój. Potencjał produkcyjny miasta wpływa na kształtowanie się na jego terenie wielu inwestycji i urządzeń infrastruktury technicznej i ekonomicznej. Jest jednocześnie podstawowym źródłem rozwiązywania określonych problemów społecznych i ekonomicznych miasta i regionu.

Ważną funkcją egzogeniczną miasta jest świadczenie usług o znaczeniu wojewódzkim i ponadwojewódzkim: w zakresie szkolnictwa wyższego i nauki, kultury, wyspecjalizowanego leczenia, sądownictwa, komunikacji kolejowej, drogowej i lotnictwa, w południowej części kraju. Ma własną rozgłośnię radio-

wą i ośrodek telewizyjny, jest stolicą Diecezji Rzeszowskiej kościoła rzymskokatolickiego. Rzeszów jest także głównym węzłem koncentrycznego układu sieci komunikacyjnej, złożonego ze szlaków promieniście rozchodzących się z Rzeszowa we wszystkich kierunkach. Leży bowiem na skrzyżowaniu historycznie ukształtowanych szlaków handlowych i transportowych, oraz wykształconych pasm infrastrukturalnych o znaczeniu krajowym i międzynarodowym. Przez Rzeszów przebiega III korytarz transeuropejski, oparty na drodze krajowej nr 4 oraz linii magistrali kolejowej Medyka – Śląsk, od której odgałęziają się dwie linie kolejowe w kierunku północnym i południowym, oraz drogi krajowe międzyregionalne w pięciu kierunkach, w tym dwie międzynarodowe. W niedalekiej przyszłości w pobliżu Rzeszowa przewiduje się budowę autostrady i drogi szybkiego ruchu. Ponadto, przez teren miasta lub w jego bezpośredniej bliskości przechodzą m.in. trzy linie wysokiego napięcia, w tym jedna o największym napięciu w Polsce oraz dwie linie magistralne rurociągu gazowego.

Konkurencyjność miasta w porównaniu do innych miast położonych na Ścianie Wschodniej wynika z następujących przesłanek):

- 1) jest centralnym ośrodkiem aglomeracji rzeszowskiej, której kształtowanie się w odróżnieniu od aglomeracji starych, może być równoległe i relatywne do nowych technologii oraz rosnących wymagań, co do jakości życia i środowiska;
- 2) wypełnia lukę, co do funkcji wyższego rzędu na obszarze Polski Południowo-Wschodniej, które przed wojną spełniał Lwów, chociaż dotychczas pod względem funkcjonalnym nie przejął w pełni dawnego znaczenia Lwowa;
- 3) leży na jednym z głównych kierunków rozwoju zachód – wschód;
- 4) leży na głównych ciągach energetycznych o znaczeniu krajowym (gaz, energia elektryczna);
- 5) występują odczuwalne korzyści skali i aglomeracji;
- 6) ma uporządkowaną sieć urządzeń komunalnych i możliwości dalszego rozwoju;
- 7) ma duży potencjał intelektualny z uwzględnieniem rozwijającego się ośrodka szkolnictwa wyższego oraz możliwości jego integracji przez utworzenie uniwersytetu w Rzeszowie;
- 8) ma port lotniczy regionalny pierwszego rzędu, mający znaczenie międzynarodowe;
- 9) charakteryzuje się dużą aktywnością społeczną mieszkańców miasta;
- 10) względnie szybko, w porównaniu do innych ośrodków, przebiegają tu procesy restrukturyzacji potencjału produkcyjnego, co łącznie z powo-

łaniem licznych nowych podmiotów gospodarczych, stwarza dobre przesłanki rozwoju gospodarczego miasta;

11) rozwijają się różne formy działalności handlowej o znaczeniu krajowym i międzynarodowym (Ukraina).

W zakresie usług o charakterze ponadwojewódzkim na szczególną uwagę zasługuje działalność znajdujących się w Rzeszowie szkół wyższych.

Rzeszów jest jednym z większych w skali kraju, w stosunku do liczby ludności, ośrodków szkolnictwa wyższego. W roku akademickim 2004/2005 kształciło się tutaj ponad 50 tys. studentów, dyplom ukończenia studiów wyższych w 2004 r. uzyskało około 12 tys. absolwentów.

Rzeszowski ośrodek szkół wyższych jest wspólnym dobrem nie tylko Rzeszowa, ale także całego woj. podkarpackiego.

Działalność dydaktyczna i naukowo-badawcza rzeszowskich placówek szkolnictwa wyższego jest ściśle związana z tym regionem.

W placówkach tych większość kształcącej się młodzieży, to mieszkańcy woj. podkarpackiego. Zdecydowana większość absolwentów podejmuje pracę w województwie swojego pochodzenia.

Badania naukowe w tych placówkach są koncentrowane na rozwiązywaniu problemów technicznych, gospodarczych i społecznych występujących na terenie tego województwa i w szerszym zakresie.

Poza działalnością dydaktyczną i naukowo-badawczą rzeszowski ośrodek szkół wyższych odgrywa rolę kulturotwórczą dla Rzeszowa oraz całego regionu.

W szczególności następuje napływ do miasta ludzi z innych środowisk, którzy się w nim aklimatyzują oraz wnoszą swoje zwyczaje, upodobania i aspiracje. Jednocześnie uczelnie przynoszą miastu otwarcie na nowe problemy intelektualne oraz stwarzają możliwości nawiązywania kontaktów międzynarodowych.

Utrzymanie i rozwój dotychczasowych funkcji ponadregionalnych Rzeszowa oraz umocnienie tego miasta jako metropolii i potencjalnego europolu będzie zależęć od kształtowania się wielu zjawisk i procesów wewnętrznych nazywanych mocnymi i słabymi stronami oraz zewnętrznych nazywanych szansami i zagrożeniami, które mogą mieć charakter obiektywny lub subiektywny.

W szczególności będzie to zależęć od intensywności działań, przede wszystkim władz samorządowych, zmierzających do przełamywania słabych stron i zagrożeń oraz wzmacniania mocnych stron i szans rozwojowych, jak również rozwiązywania problemów społecznych, ekonomicznych i technicznych miasta: krótkookresowych, średniookresowych i perspektywicznych.

Ważnym czynnikiem stymulującym rozwój Rzeszowa jako metropolii, krajowego ośrodka równoważenia rozwoju i potencjalnej europolii będzie umocnienie się i rozwój aglomeracji rzeszowskiej uznawanej w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, jako istotny element przestrzennego zagospodarowania Ściany Wschodniej.

Dla wzmocnienia Rzeszowa jako metropolii i potencjalnego europolu przewiduje się w najbliższych latach m.in.:

- rozwój funkcji endogenicznych;
- rozwój funkcji egzogenicznych na rzecz całego regionu, a także poza jego obszar, w tym w skali międzynarodowej;
- duży rozwój potencjału przemysłowego i usługowego o znaczeniu międzynarodowym, krajowym i regionalnym, w tym przede wszystkim rozwój produkcji dyskretniej o najnowszych parametrach technicznych w ramach tzw. Doliny Lotniczej;
- stworzenie centrum handlowego o znaczeniu międzynarodowym na podstawie funkcjonujących już giełd i innych form działalności handlowej i bankowej;
- wykorzystanie węzła komunikacyjnego (drogowego, kolejowego i lotniczego) o znaczeniu międzynarodowym i krajowym do tworzenia baz, obiektów i struktur organizacyjnych, które będą podstawową przesłanką do dalszego rozwoju miasta, przekształcenia centrum usługowego śródmieścia Rzeszowa i dostosowania go do standardów europejskich.

2. Efekty zewnętrzne funkcjonowania metropolii⁴

Efekty zewnętrzne funkcjonowania metropolii to efekty lokalizacji i urbanizacji, które mają charakter technologiczny i finansowy.

Efekty technologiczne powstają m.in. jako efekty interakcji nierynkowych i zachodzą najczęściej w dziedzinie komunikacji i oddziaływania przestrzennego. Obejmują wymianę informacji, których źródła są bogatsze w wielkich miastach, lepszą dostępność transportu do podmiotów kooperujących oraz tzw. efekty sąsiedztwa. Efekty finansowe są wynikiem interakcji gospodarczych zachodzących na rynku i regulowanych przez mechanizmy rynkowe. Gospodarstwa domowe instytucje i przedsiębiorstwa mogą korzystać z ogólnomiejskich systemów energetyki cieplnej oraz innych systemów związanych z gospodarką komunalną.

⁴ E. Malisiewicz: *Racja stanu*. Nasz Dom, Miesięcznik Kulturalny, Sierpień 2006.

Zewnętrzne korzyści skali to także: wyspecjalizowanie rynku pracy w danym regionie, tworzenie warunków współpracy z lokalnymi podmiotami, a także specjalizacja banków, firm ubezpieczeniowych itp.

Korzyści dużego miasta występują w dwojakiej formie, jako korzyści lokalizacji i urbanizacji. Korzyści lokalizacji wynikają ze skupienia na niewielkim obszarze wielu przedsiębiorstw działających w tej samej lub pokrewnej dziedzinie gospodarki. Polegają na reputacji uzyskiwanej dzięki wysokiej jakości wyrobów produkowanych w wyspecjalizowanych obszarach, innowacyjności przedsiębiorstw konkurujących między sobą, powstawaniu wysoko wykwalifikowanej pracy, sprawności przedsiębiorstw usługowych (transport, handel, banki, ubezpieczenia).

Korzyści urbanizacji wynikają z powiązań między różnymi dziedzinami gospodarki, oraz między nimi a gospodarką lokalną wielkiego miasta. Polegają m.in. na udogodnieniach transportowych i redukcji kosztów transportu (większy i technicznie doskonalszy potencjał transportowy, łatwiejsza dostępność do rynku krajowego i regionalnego, redukcja mas przewozowych dzięki lokalnemu zbytowowi), istnieniu zróżnicowanego i zasobnego rynku pracy, możliwości korzystania z infrastruktury technicznej i społecznej stworzonej już przez gospodarkę lokalną, istnieniu w wielkich miastach ośrodków badawczo-rozwojowych i innowacyjnych.

Stopniowe zwiększenie efektów zewnętrznych lokalizacji urbanizacji będzie następować w wyniku podejmowanych intensywnych działań zmierzających m.in. do zwiększenia napływu inwestycji zagranicznych, dopływu fachowców i menedżerów z zagranicy, budowy instytucji sektora obsługi zagranicznej, centrów handlowych i usługowych, w tym hoteli oraz rozbudowy różnych instytucji, umocnienia społeczności obywatelskiej, umocnienia demokracji lokalnej, rozwój współpracy międzykulturowej oraz tworzenia ustroju metropolitalnego, jak również rozwój technologii informacyjnej.

3. Metropolia jako główne centrum wiedzy, kreacji i innowacji⁵

Małe metropolie, podobnie jak i duże, stwarzają szanse i warunki do powstawania, działania mechanizmów dyfuzji i przyswajania innowacji rozumianych w szerokim zakresie. Chodzi o innowacje społeczne, gospodarcze,

⁵ *Regionalna Strategia Innowacji na lata 2005-2014, Regionalny Program Operacyjny na lata 2007-2013*. Rzeszów 2004.

w produktach, technice, zarządzaniu, organizacji, marketingu i środowisku. Według Schumpetera innowacje w naukach ekonomicznych to: wprowadzenie na rynek nowego produktu w sposób różniący się od innych, wprowadzenie nowej techniki produkcji, otwarcie nowego rynku zbytu, zdobycie nowych źródeł surowców i nowa organizacja produkcji. Zakres podmiotowy innowacji obejmuje najważniejsze zmiany techniczne, organizacyjne, gospodarcze i społeczne, warunkujące rozwój metropolii, obszaru metropolitalnego i całego regionu. Chodzi o generowanie zmian, różnicowanie celów i wyrównywanie szans rozwojowych regionu.

Dla wzmocnienia tej funkcji metropolii rzeszowskiej zachodzi konieczność m.in. zbudowania mechanizmów stymulujących współpracę między gospodarką, społeczeństwem a nauką przez tworzenie skutecznej platformy informacji w zakresie budowanego regionalnego systemu innowacji.

Jednocześnie potrzebne są działania „miękkie”, tj. właściwa edukacja młodzieży i ciągle inwestowanie w kapitał ludzki m.in. pracowników, właścicieli firm oraz głębokie przekonanie, że tylko postawa kreatywna, nowatorska, przedsiębiorcza i innowacyjna daje szansę rozwoju regionu, przyczynia się do podniesienia międzynarodowej konkurencyjności gospodarki Rzeszowa, obszaru metropolitalnego i regionu rzeszowskiego. Ten rozwój przetrwoczy się na wyższy poziom i jakość życia wszystkich mieszkańców regionu.

Stworzenie warunków do rozwoju konkurencyjnej i innowacyjnej gospodarki nie jest możliwe bez importu nowoczesnej myśli technicznej, dopływu kapitału zagranicznego i inwestycji w nowoczesne technologie. Rzeszowska metropolia ma możliwość, w ramach regionalnego systemu innowacji, tworzenia i rozwoju firm, nowoczesnej myśli technicznej przez współpracę z uczelniami wyższymi, instytucjami biznesowymi i samorządowymi. Pozytywnym skutkiem tej współpracy będzie wzmocnienie dyfuzji, czyli przenikania czynników rozwoju z obszaru metropolitalnego do wąskiego i szerokiego otoczenia.

W zakresie powstawania dyfuzji i przyswajania innowacji oraz osiągnięcia w tym zakresie przewagi konkurencyjnej metropolii rzeszowskiej na szczególną uwagę zasługuje sieciowy charakter działań innowacyjnych. Sieciowość ta zmniejsza szansę na skopiowanie takiego układu metropolitalnego przez obszary konkurencyjne. Obszernie na ten temat pisze Mamica⁶.

⁶ Ł. Mamica: *Sieciowy charakter interakcji innowacyjnych jako czynnik przewagi konkurencyjnej układów metropolitalnych*. Biuletyn KPZK PAN, z. 221, Warszawa 2005, s. 105 i nast.

Sieciowy charakter procesów innowacyjnych, społecznych, gospodarczych i technicznych sprzyja osiągnięciu większych efektów rozwojowych obszarów metropolitalnych w porównaniu do innych obszarów przez mnożenie się na tych obszarach procesów interakcji, ich skuteczności i efektywności społeczno-gospodarczej.

Intensywność i charakter interakcji występujących w sieci innowacji ma wpływ na budowanie konkurencyjności obszarów metropolitalnych, osiągnięcie ich większej dynamiki rozwojowej w relacji do innych obszarów oraz na dynamikę i skuteczność rozwiązywania problemów społeczno-ekonomicznych i technicznych występujących na danym obszarze.

Na charakter i poziom interakcji zachodzących między podmiotami różnych rzędów i ludźmi zlokalizowanymi na obszarze metropolitalnym mają wpływ zachowania społeczności lokalnych i regionalnych, podmiotów gospodarczych i niegospodarczych oraz możliwości komunikowania się między tymi podmiotami.

Nowoczesne środki informacji skracają czas ich wymiany i automatycznie powiększają obszary wchodzące w procesy interakcji. Zachodzące powiązania interakcyjne prowadzą do koncentrowania się doświadczeń oraz do obniżki kosztów prowadzenia działalności gospodarczej przez wszystkie podmioty gospodarcze, jak również stwarzają podstawową przesłankę do powstawania innowacji rozumianych w szerokim zakresie ich dyfuzji i przyswajania.

Biorąc pod uwagę wymienione niektóre efekty działania systemów sieciowych i związanych z nimi mechanizmów interakcji w dziedzinie stosunków społeczno-gospodarczych i technicznych, w tym powstawanie dyfuzji i przyswajanie innowacji można stwierdzić, że procesy te będą rozwijane ze względu na przewidywane korzyści ekonomiczne przez same podmioty, ale także wspierane przez władze publiczne dla lepszego wykorzystania istniejącego kapitału ludzkiego oraz potencjałów materialnych skupionych na terenie obszaru metropolitalnego, jak również zwiększanie tych potencjałów oraz atrakcyjności inwestycyjnej metropolii.

Pożądanym efektem współpracy między gospodarką, społeczeństwem i nauką na obszarach metropolitalnych jest synergia, która dotyczy metropolii, obszaru metropolitalnego i otoczenia. Wysiłek podjętych dla nawiązania i podtrzymywania więzi kooperacyjnych generuje dodatkowe bodźce rozwojowe prowadzące do zwiększenia konkurencyjności całego obszaru metropolitalnego i napędzenia dalszego rozwoju. Efekty dyfuzji, synergii mają

duże znaczenie dla wyrównywania różnic rozwojowych wewnątrz obszaru metropolitalnego. Sterowanie przepływem bodźców rozwojowych czy też stwarzanie stosunków kooperacyjnych jest tutaj dlatego łatwiejsze, że może być łatwo regulowane na drodze administracyjnej czy też planistycznej.

Zakończenie

Biorąc pod uwagę dotychczasowy potencjał gospodarczy, społeczny i infrastrukturalny, położenie geograficzne oraz wymienione niektóre szanse zewnętrzne rozwoju, w tym zapisane w *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego*, a także możliwości finansowego wsparcia z Funduszy Strukturalnych Unii Europejskiej, można stwierdzić, że istnieją wszystkie przesłanki, aby przez efektywne wykorzystanie istniejących potencjałów (mocnych stron) drogą rozwoju „od dołu” oraz lepsze wykorzystanie możliwości wynikających z szans zewnętrznych (rozwój „od góry”) z jednoczesnym ograniczeniem słabych stron, Rzeszów w krótkim czasie stał się metropolią średniej wielkości i rzeczywistym europolem.